

6-7 YOSHLI BOLALAR BILISH JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHDA TRENINGLARNI QO'LLASH METODIKASI

Sharapova Soxiba

TDPI, o'qituvchi

Qulnazarova Subhida

TDPI, talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola 6-7yoshli bolalarning bilish jarayonlari va ularni rivojlantirishga oid ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Qobiliyat, ma'lumot Maktabgacha yoshdagi bolalar, bilish jarayonlari, o'rganish, bola shaxsi, o'yin, faoliyat, rivojlanish, xulq-atvor, muhit, kognitiv.*

Maktabgacha yoshdagi bolalarning sezgi organlari narsalarning turli-tuman xususiyatlarini aks ettira olsalar xam, xali ko'p jixatdan kattalar sezgi organlarining yuksak takomili darajasida emas. U xali ritvojanishda davom etadi. Bolalar narsalarning farqini tez ajrata olmasliklari tufayli ularning xar bir narsani bevosita ushlab, timirskilab ko'rishga bo'lgan intilishi maktabgacha yoshdagi davrda ham saqlanib qoladi. Keyinchalik turmush tajribasining ortishi bilan ko'rish va eshitish sezgilari teri, muskul va xarakat sezgilaridan (ya'ni narsalarni bevosita timirskilab ko'rishdan) ustunlik darajasiga ko'tariladi. Natijada bolalar narsalarni ushlamasalar ham, ko'rish va eshitish bilan qanoatlanadigan bo'ladi. Bolalarning aqliy o'sishida ko'rish sezgisining roli g'oyat kattadir. Bolaning ko'zi maktabgacha yoshdagi bo'lgan davrda juda tez ta'kominllashadi. Lekin bu insondagi tabiiy jonli jarayonlar ahamiyati va tarbiyasi masalasini yanada yuqori ko'tardi.

Psixologiya sohasida eksperimental ishlarning muvaffiqiyatli amalga oshirilishi aslida inson psixikasi kompyuterdan ko'ra murakkabligi va odam anglagan ma'lumotlaridan ko'proq narsalarni idrok qilib, qabul qilishini isbotladi. Masalan, maxsus asboblarda yordamida aslida odam ko'rmayotgan, his qilmayotgan juda kuchsiz signallar ham fiziologik reaksiyalarni keltirib chiqarayotganligi qayd etildi. Masalan, shu narsa aniqlanganki, odam kino ko'rayotganda bir sekundda 24 kadrni idrok qiladi va biror tasvir ko'z o'ngida gavdalanadi. Psixologlar shunday eksperiment qilishdi: kunlarning birida o'ziga xos tasvir namoyon etildi. 24 ta kadr o'rniga 25 kadr berib, o'sha 25-kadrda «Koka-kola iching» degan yozuv berildi. Tabiiy, oddiy idrok bu bitta kadrni ilg'amaydi. Lekin kinoteatr bufetida ushbu ichimlikni ichish kadrda keyin 18 foizga oshgan. Demak, aslida ong bu ma'lumotni qabul qilgan, lekin real anglash, oydinlashuv ro'y bermagan ekan.

Analogik xolat xotiramizda ham tez-tez ro'y beradi. Kimnidir uchratib qolamizda, o'ylanamiz: qayerda ko'rgan ekanman? hech eslolmaysiz, lekin yuzi, ko'zi va boshqa sifatlari tanishday. Buni ham shunday izohlash lozimki, odam ko'rgan-kechirganlari aslida miyada saqlanadi, biz ong sohasiga ayrimlarinigina chiqara olamiz. Faqat, kasal bo'lib yoki

biror narsadan qattiq tashvishga tushganimizda kallamizga har xil o`y-fikrlar kelaveradi. o`shalar aslida bor narsalarning beixtiyor tiklanishi.

Ongdagi ma'lumotlarning aslida miyamizdagilardan kamligining asosiy sababi — odam har qanday ma'lumotni saralab, tanlab qabul qiladi, o`zi uchun «ahamiyatsiz» deb baholagan narsaga diqqat ham qilmaydi, esga tushirmaydi ham. U o`z ongida barcha mavjud ma'lumotni o`ziga xos tarzda qayta ishlaydi, o`zgartiradi. Shuning uchun ham har bir inson o`ziga xos va qaytarilmasdir-individualdir, deyiladi. Bilish jarayonlardagi individuallik sabablarini tushunish uchun eng muhim bilish jarayonlari bilan tanishamiz. Bilish jarayonning ta'rifi odamlarning yangi ma'lumotlarni qanday o'rganishi, xotiralarni shakllantirishi va qaror qabul qilishini ko'rsatadi. Bilish jarayonini kuzatishda ishlatiladigan bir nechta bosqichlar mavjud. Ularga quyidagilar kiradi:

- Sezgi-tashqi va ichki omillarni organizm orqali his qilish
- Diqqat - diqqatni jamlash qobiliyati
- Nutq – yozma yoki og`zaki til orqali muloqot qilish va fikr bildirish qobiliyati
- O`rganish – yangi axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash va oldingi bilimlar bilan birlashtirish qobiliyati
- Xotira - o'rganilgan ma'lumotlarni keyinroq olish uchun saqlash
- Idrok - sezgilar orqali ma'lumot olish va bu ma'lumotlardan reaksiya yoki javob berish uchun foydalanish
- Tafakkur - muammolarni hal qilish, fikr yuritish va qaror qabul qilish qobiliyati.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlarining rivojlanishida quyidagilar o`ta muhim hisoblanadi:

- ota-onalarning ishtiroki ya'ni bola o`sib rivojlanayotgan muhit;
- sog'lom uyqu (bolaning etarlicha dam olishini ta'minlash bilish jarayonlari rivojlanishining muhim qismidir);
- Oziqlanish (yod, temir, magniy, sink, vitamin B12 va omega-3 kabi vitamin va mineral);
- O'quv materiallarini mustahkam esda saqlab qolish;
- Takrorlash va mashq qildirish;
- Tanaffus
- Jismoniy mashqlar

Bolaning bilish jarayonlarini rivojlanishida uning muhiti katta rol o'ynaydi va barqarorlik birinchi o'rinda turadi .Oziqlanish miya rivojlanishi uchun juda muhimdir va yod, temir,magniy, sink, vitamin B12 va omega-3 kabi oziq moddalar bilish jarayonlarini rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, suvsizlanish idrokga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ya.A.Komenskiy “izchillikka rioya qilib o'qitish lozim, toki bugun, o'rganilgan ilmlar kecha o'rganilganlarni mustahkamlasin, erta o'rganiladiganlarga zamin hozirlasin” degan edi. Ma'lumki, puxta o'zlashtirishning harakterli belgisi mustahkam esda saqlab qolishdir, boshqacha qilib aytganda, bu tamoyil o'quvchilarning xotira faoliyati, ya'ni o'quv

materiallarini esda qoldirish, esda saqlash va qayta esga tushurish kabi xotira jarayoni faoliyatiga bog'liqdir.

Takrorlash va mashq qildirishning mustaqil va alohida -alohida o'qitish metodi sifatida ishlatiladigan usul va vositalarining turi xilma - xildir. Biroq gap puxta o'zlashtirishning didaktik asoslari ustida borar ekan, takrorlashning bilimlarni xotirada saqlab qolishdagi ahamiyatini ko'rib o'tish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar odatda televizor tomosha qilish tufayli ingliz, matematika va fanlar bo'yicha turli foydali bilimlarga ega bo'ladilar va o'z tengdoshlari erishgan fan, madaniyat, sport sohalaridan erishgan yutuqlarini ham kuzatib boradilar. Albatta, bu borada ota-onalar va tarbiyachilar bolalarning ekran ortidagi vaqtini mazmunli o'tqazishini nazorat qilishi, vaqtini cheklashlari kerak. Amerika Pediatriya Akademiyasi kuniga ikki soatdan kamroq vaqtni ekran ortida o'tkazishni tavsiya qiladi.

Tanaffus miyani mustahkamlash uchun zarurdir. Bilish jarayonlarining kengayishi bevosita tanaffuslarga bog'liq. Bundan tashqari, jismoniy mashqlar ham bilish jarayonining rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Kichkintoylar va bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish uchun 17 ta eng yaxshi faoliyat

Quyida bilish jarayonlarini kuchaytirish uchun tavsiya etilgan tadbirlar ro'yxati keltirilgan. Foydalanish qulayligi uchun ular yoshga qarab ro'yxatga olingan.

Bilish jarayonlarining rivojlanish darajasini baholash tizimi 4 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun tavsiya etiladi va ko'plab maktablarda qo'llaniladi. Ushbu baholashda quyidagi yo'nalishlar ko'rib chiqiladi:

- Ishlaydigan xotirasiz ijro funksiyasi
- Ishchi xotiraga ega ijro funksiyasi
- Operativ xotira
- Og'zaki tarkib
- Noverbal kontent

“Gesell” shkalasi amaliyotchilarga bolaning rivojlanishini 2,5 yoshdan 9 yoshgacha bo'lgan bolalarning odatiy o'sish shakllari bilan solishtirish imkoniyatini beradi.

O'yinchoqlar bilish jarayonlarini rivojlanishini kuchaytira oladimi?

“O'yinchoqlar” bilish jarayonlarining rivojlanishini mutlaqo oshirishi mumkin.

Bolalar turli o'yinlarni o'ynashda turli o'yinchoqlardan foydalaniladi. O'yinchoq bola hayotining- yo'ldoshi, quvonch manbaidir. U nafaqat o'yin quroli, balki bolalar o'yinida sherik, o'rtoq, kattalar qo'lida esa tarbiyaning muhim qurollaridan biridir. O'yinchoq o'yin yaratishda ishtirok etadi, uning shaxsigacha katta ta'sir ko'rsatadi. U bolaga shunchalik yaqinki, bola o'z o'yinchoqlarini sevadi, ularga bog'lanib qoladi, shu tufayli u o'zini atrofdagi to'laqonli a'zosi deb hisoblaydi. To'g'ri tanlangan o'yinchoqlar bolaning bilish jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan: oshxona va asboblari o'yinchoqlari xayoliy o'yinni rivojlantiradi.

Ko'plab maxsus tadbirlar va o'yinlar mavjud; masalan, qozon va qopqoqlarining mos kelishi tarbiyachiga ham, bolaga ham foyda keltiradigan faoliyat bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, uy-ro'zg'or buyumlari yoki o'yinchoqlarni saralash ham o'zaro manfaatli bo'lishi mumkin.

Plutarx ta'kidlaganidek, "Ta'lim - bu chelakni to'ldirish emas, bu olov yoqishdir." Bolalarning e'tiborini, idrokini, xotirasini, mantiqiy fikrlashni va mulohazalarini rivojlantirishga yordam berish orqali siz ularni butun umri davomida o'rganishga undaydigan olovni yoqasiz.

Kognitiv ta'lim ta'rifi tushunish, o'rganish va muloqot qilish uchun ishlatiladigan aqliy yo'llarni anglatadi. Idrok, fikrlash, eslash, muammolarni hal qilish, gapirish, tasavvur qilish va o'ylash uchun ishlatiladigan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ushbu yo'llar odamlarga ma'lumotlarni to'plash, ular haqida o'ylash va bilimlarini oshirish uchun yangi ma'lumotlarni ilgari o'rganilgan narsalar bilan birlashtirishga imkon beradi.

Albert Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi ta'lim va bilishga nafaqat tajriba orqali emas, balki xulq-atvor va atrof-muhit omillari ta'sir qiladi, deb ta'riflaydi. Bolalar o'zlarining xatti-harakatlarini boshqaradilar. Ularning fikrlari ma'lum bir maqsadga erishish uchun moslashtirilgan. Bu bolalarda mashg'ulotlarni kuzatish va oqibatlarini oldindan fikrlash, o'ylash kabi qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan deb hisoblaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Soxiba S., Yulduz B. 6 YOSHLI BOLALAR BILISH JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHDA TRENINGLARNI QO'LLASH //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 9. – C. 1768-1773.

2. Soxiba S., Maftuna B. 6-7 YOSHDAGI BOLALAR BILISH JARAYONLARINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 9. – C. 1761-1766.

3. Xudoyberdiyevna K. S. MAKTABGACHA YOSH DAGI BOLALARDA XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITASIDA MILLIY G'URUR HISSINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – T. 3. – №. 29. – C. 67-79.

4. Xudoyberdiyevna K. S. MAKTABGACHA KATTA YOSH DAGI BOLALARDA XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITASIDA MILLIY G'URUR HISSINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – T. 1. – №. 5. – C. 360-370.

5. A.K.Xamrayevna . Maktabgacha yoshdagi bolalarga talim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarini qollash asosida bolalarning ijodiy faolligini oshirish samaradorligi // - Innovation in the modern education system, 2023.-B.62-66

6. X.G. Ulashovna. TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA KO 'RGAZMALI METOD VA USULLARINING O'ZIGA XOSLIKLARI// -INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3 (29), 137-143

7. Kurbonova , Y. D. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKURINING RIVOJLANISHIDAGI O'ZIGA XOSLIKLAR. Educational Research in Universal Sciences, 2(6), 394–398
8. T.A. G'ayratovich. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MULTIMEDIADAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3 (29), 132-136
9. Sohiba S. KATTA VA TAYYORLOV YOSHDAGI BOLALAR BILISH JARAYONLARINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – Т. 3. – №. 29. – С. 85-95.
10. Suyunova M. A. INNOVATSION PEDAGOGIK TADQIQOTLAR LOGISTIKASI ASOSIDA ILG'OR PEDAGOGIK TAJRIBALARNI AMALIYOTGA JORIY ETISH //Results of National Scientific Research International Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 262-270.
11. Abdumajitova, S. A. (2023). WAYS OF USING STEAM TECHNOLOGIES IN MODERN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. Educational Research in Universal Sciences, 2(6), 349-353.
12. Rayimov B.U (2023). Methodology formation of ethno-pedagogical values in students of pedagogic higher education institutions. Educational Research in Universal Sciences, 2(6), 333-336.
13. Gaffarovna M. M. TEACHER OF PRESCHOOL EDUCATION ORGANIZATION CREATIVE COMPETENCE IMPROVEMENT //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 6. – С. 76-79.
14. Ro'ziboyevna E. M. MAMLAKATIMIZDA VA XORIJIY DAVLATLARDA MAKTABGACHA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHGA QARATILGAN KENG ISLOHATLAR //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2022. – Т. 2. – №. 18. – С. 346-350.
15. Shakhnoza M. IMPROVING THE PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF FIRST-YEAR CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – Т. 2. – №. 05. – С. 121-124.